

Türküstan

www.turkustan.az

Aydin Mədətoğlu
Oasimli
filologiya üzrə
felsefə doktoru

fını şərtləndirən amillərdəndir.

Tarixən Türkler böyük bir coğrafi ərazilərdə, Şərqi Qərbi, Qərbən Şərqi, Şərqi Şimala ve Cənuba yürüşlər edərək bütün bu məkanları öz enerjiləri, ruhları ve mədəniyyətləri ilə dolduraraq donuq xalqlara yeni h-

rində Ağ Hunlar Əf-qanistan və Şimali Hindistana, IV əsrin sonlarından Qərbi Hunlar Avropaya köç etmiş və bu dövürdə iki böyük İmperatorluq Qərbi Hun İmperatorluğu və Şərqi Hun (Ağ Hun-Eftalit) İmperatorluqlarını qurmuşlar.

Bizim eranın V əsrində Oğuzlar cənub – qərbi Sibirdən indiki Cənubi Rusiyaya, yenə V əsrde Sabirler Aralın şimalından Qafqaza, VI əsrin ortalarında Avar Türkleri Orta Asiyadan Mərkəzi Avropaya, VII əsrde Bulgar Türkleri Qara dənizin şimalından Volqa çayı sahilərinə və Balkanlara, IX əsrde bəzi Türk boyları və Macarlar Qafqazın şimalından Mərkəzi Avropaya, yenə IX əsrde Uyğurlar Orxon vadisindən Mərkəzi Asiyaya, X-XI əsrlərdə Peçeneq, Kuman (Qıpçaq) və Oğuzların bir qolu olan Uzlar Şərqi Avropa və Balkanla-

ləri Bolqarlaşmış, Rusiyada, Gürçüstanda, Misirdə, Suriyada Qıpçaq Türkleri Ruslaşmış, Gürçüleşmiş, Ərəbləşmiş, Quzey Hindistanda Ağ Hun, Xələc və Baybars Türkleri Pakistanlaşmışlar.

Sak Türkleri ilə Amazonkalaların icdivazından yaranan Sarmat Türkleri Hun Türkleri tərəfindən məglubiyyətə uğradıldıqdan sonra müxtəlif ölkələrə yayılmışlar. Onların bir qismi İndiki Qazaxistana, bir qismi Fransa və İspaniya, bir qismi Britaniya, bir qismi isə Quzey Afrikaya köç etməyə məcbur olmuşlar. Fransa və İspaniya gələnlər bu ərazilərdə uzun müddət hökmənlilik etmiş, Qazaxistana köçənlər Qazax Türklerinin etno-genezində yaxından iştirak etmiş, Britaniya istiqamətinə yürüş edənlər isə Britaniya dövlətçiliyinin əsasını qoymuşlar.

İlər, Qərbi Hun İmperatorluğunu iç qarşılurmalarдан istifadə edən Siyanpilər, Ağ Hun İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu Cöy Türkələr, Cöytürk İmperatorluğunu qardaş qovgalarından istifadə dən Çinlilər, Xəzər İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Kumanlar, II Cöytürk İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Uyğurlar, Uyğur İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Qırğızlar, Qaraxanlı dövlətini Qəznəlilər və Səlcuqlular, Qəznəlilər dövlətini Səlcuqlular, Böyük Səlcuqlu İmperatorluğunu qanlı qardaş qovgaları, Xərezimşahlar və Anadolu Səlcuqlu dövlətlərini Türk-Moğollar, Azərbaycan Atabəylər dövlətini İlhanlılar, Qızıl Orda İmperatorluğunu Teymurlular və s. evəz etmişdir. Sonuncu Türk İmperatorluğu olan Osmanlı İmperatorluğu da Avropanın müasirləmiş, yeni

Başar mədəniyyətinin yaradıcısı - Köçəri Türkler

Milli mədəniyyətin ən yüksək göstəricisi milli dövlətdirdir, bəşəri mədəniyyətin ən yüksək göstəricisi İmperatorluqdır. Tarixə bəlli ilk İmperatorluq yaranan xalq Türklerdir. Türklerin "Tufan" dan əvvəl yaratdıqları Büyük Turan və sonra yaratdıqları bizim eraya qədərki ikinci Büyük Turan, Sak və Midya İmperatorluqları, Şumer, Aratta, Lullu, Kuti və Manna dövlətləri, Gök Tanrı, Şamanizm, Azər Peygəmbərin yaratdığı Muğ ve Buddizm dinləri ilə yanaşı Türklerin bizim eramızda yaratdıqları dövlətlər və İmperatorluqlar və onların tarixə bəşər etdikləri maddi, mənəvi, milli və bəşəri mədəniyyətlərindən də bəhs edilməlidir.

Qeyd edildiyi kimi milli mədəniyyəti dövlət quran oturaq xalqlar, bəşəri mədəniyyəti isə ölkələr fəth edib böyük İmperatorluqlar quran köçəri xalqlar yaratmışlar. Türkler tarixdə 150 dövlət, 25 İmperatorluq qurmuşlar.

Türk düşmənlərinin uzun müddət "köçəri" deyə iztehzə etdiyi Türk etnosu əslində qədim və orta əsr passionarlığının əsas aparıcısı - ifadə forması olmuşdur. "Passionarlıq" "millət" adlanan toplumun mövcudluğunu, mahiyyətini, mənəvi, ruhi və maddi əlamətlərini ifadə edən bir anlayış, onun funksiya və inkişa-

yat bəşər etmiş, dünya xalqlarının mədəniyyətlərini çülgalaşdıraraq bəşəri bir mədəniyyət yaratmışlar. Məşhur xristian tarixçisi Mixail Siryannın qeyd etdiyi kimi "Dünya Türkleri daşımığa kafideyildi".

Türk köçərləri haqqında ilk məlumat bizim eradan əvvəlki VI minilliklərdə Şumer Türkleri, bizim eradan əvvəl VIII-VI əsrlərdə Saka (Skif) Türkleri, eramızın II-IV əsrlərdə Hun Türkleri, eramızın V əsrasında Sak Türkleri ilə Amazonkalaların icdivazından yaranan Sarmat Türkleri, eramızın II yarısında Sabir Türkleri, eramızın VI-VII əsrlərdə Bulgar Türkleri, eramızın IX əsrasında Uyğur Türkleri, eramızın IX-XI əsrlərdə Kuman (Qıpçaq), Peçeneq və Uz Türkleri, eramızın X-XI əsrlərdə Oğuz Türkleri ilə bağlıdır ki, bunlardan Şumer, Saka, Hun, Qıpçaq və Oğuz köçərləri həm böyük əraziləri əhatə etmiş, həm də çox mühüm tarixi nəticələrə səbəb olmuşdu. Böyük Atatürkün söylədiyi kimi "Türkə vətənlilik etməmiş bir qıtə yoxdur".

Türklerin bizim eraya aid ilk köçü Hun Türklerinin adı ilə bağlıdır. Bizim eranın II əsrasında Hunlar Orxon bölgəsində Güney Qaza-xistan çöllərinə və Türküstana, bizim eranın IV əs-

ra, X əsrde Oğuzlar Orxon bölgəsində Seyhun çayı sahilərinə və XI əsrde Per-siya, Azərbaycan, İraq, Suriya və Anadoluya, XIII əsrde Türk-Moğollar (Ta-talar) Orxon bölgəsindən Qara dənizin quzeyi, Kırım, Macaristan, Sileziya və Doğu Avropaya köç etmiş və bu dövrlər ərzində bir çox dövlət və İmperatorluqlar qurmuşlar.

Təbiidir ki, bu köçərlər bir çox səbəbdən baş vermişdir ki, bunnar- dan da ən başlıcaları iqtisadi sıxıntı, böyük ölçündə quraqlıq, əhalinin çoxluğu və ərazi darlığı, hərbi uğurlar nəticəsində ölkələr fəth etmək və ən başlıcası dünyanı əmin-amanlıqla qovşurmağı qayə hesab edən bir fəlsəfəsi ilə Cahan hakimiyəti məfkurəsi olmuşdur.

Bütün bu köçərlər və fəthlər Türklərə böyük uğurlar qazandırısa da, fasilesiz olaraq davam edən ölüm-qalım savaşları, milyonlarla Türkün şəhid olması, yabançı hayatı tərzi, yabançı inançlar milyonlarla Türkün özünü qeyb etmesi ilə də nəticələnmişdir. Belə ki, Cində böyük bir İmperatorluq quran Tapqaç Türkleri sonradan Çinliləşmiş, Qərbi Hun Türklerinin böyük bir qismi Macarlaşmış, bir qismi isə digər Avropa xalqları içərisində ermiş, Balkanlarda Bulgar Türk-

ıngilis tədqiqatçılarının fikrincə Britaniyanın ilk əfsanəvi kralı, əfsanəvi Kamelot şəhər dövlətinin ve ilk Britaniya Kralı Sülaletinin əsasını qoyan məşhur Ser Artur Sarmat Türklerindən olmuş və məzarının üzərində qədim Türkler kimi böyük bir Kurqan ucaldılmışdır (Seçmələr bizimdir- A.M. Bax: Bəxtiyar Tuncay, Sakların tarixi, dili və ədəbiyyatı, Bakı 2009, səh. 156).

Çox təssüflər olsun ki, min illik bir tarixi dönəmdə Yer kürəsinin müxtəlif yerlərində yaşamış və böyük dövlət və İmperatorluqlar qurmuş Türkler Cöy Tanrı, Samanizm, Azərdüstlük, Budizm, İudizm, Xristianlıq, Manicheizm və İslam dini kimi dinlərden istifadə etdiklərindən bir baxıma Türk milləti mənəvi baxımdan da parçalanmış, millətlə birləşmə ruhu ortadan qaldırılmış, yerine yeni – yeni inançlar yerləşmiş, ayrı-ayrı mədəniyyət və ədəbiyyat vücuda getirilmiş, hətta bir-biri ilə savaş-saraq bir-birlərinin dövlətlərini çökdürmiş, hakimiyətdə bir-biriన evez etmiş və bununla da sonda zəifləyib bugünkü duruma düşmüşlər.

Türk tarixinə nəzər salıqda görürük ki, Böyük Hun İmperatorluğunu Türk boyları arasındakı çəkişmələrdən istifadə edən Çin-

texnologiya və hərbi gücü yiələnməsi ilə XVII əsrin sonlarından başlayaraq mərhələ-mərhələ ağırlaşan mənəvi böhrən, sarsılan milli məfkurə nəticəsində İmperiya ziyanları arasında başlayan ideoloji çekişmələr Türk toplumunda və bütövlükde İmperiya daxilində parçalanmalara nədən olmuş, milli mədəniyyət, məfkurə və Vətən şüuru ilə birlikdə milli birlik də təhdidə məruz qalmış, "Cahan ailəsi və millət atası" sayılan hökmədara olan inam sarsılmış, beləliklə, Türk milləti elm və mədəniyyətdən geri qalma anlayışı ilə tarixdə görünən ağıbir mənəvi və ideoloji böhrana düşmüşdü.

Mədəni və mənəvi müvəzənatının qeyb edən sonuncu Türk İmperatorluğunu ilə yanaşı, müəzzəzən Türk mədəniyyəti də öz ehtisəmini XX yüzilin ilk önlilikləndə itirmiş oldu.

Tarix boyu haqq və ədalət uğrunda milyonlara şəhid vermiş bir millətin yenidən İlahi himaya və yardımı ilə "Titrəyib özüne dö-nəcəyinə", Türklerin öz iradə, ağıllı və cəsaret ideallarının temsil edən ağılli, imanlı, məfkurə və elm sahibi olan həqiqi övladları sayesində Türk millətinin tarixi azəmətinin və milli səadətinin özüne qaytaracağına vərligimiz qədər inanırıq.

OXU, oxut, abune O!